
DE ZUCHT NAAR SCHONER LEVEN

IN DE DIVISIEKRONIEK *

C.P.H.M. Tilmans

1. HUIZINGA'S HERFSTTIJ EN DE HOLLANDSE HISTORIOGRAFIE

Hofcultuur is 'in', elites mogen weer bestudeerd en interessant gevonden worden. Dit blijkt niet alleen uit dit themanummer, allerlei andere publicaties bevestigen dit. Zo verscheen er onlangs een Engelse vertaling van de Catalaanse ridderroman *Tirant lo Blanc* met als ondertitel: *A spellbinding adventure of chivalry, courtship and war*. (1) Nu is *Tirant lo Blanc* bij kenners van de Spaanse literatuur reeds lang een begrip. Niemand minder dan Don Quichotte's metgezel Sancho Panza had *Tirant lo Blanc* het beste boek van de wereld genoemd. (2) De vertaling van dit meesterwerk uit de Spaanse 'herfsttij der middeleeuwen', waarvan de eerste Catalaanse editie in 1940 was verschenen, baarde nogal opzien en Umberto Eco sprak van 'an absolutely interesting cultural and editorial event'. (3) Zij past in elk geval goed in de huidige trend van aandacht voor hofcultuur en maecenaat. Het werk werd geschreven, zo blijkt uit een inleiding bij de vertaling, door de Valenciaanse ridder Joanot Martorell (ca. 1410/1420 - ná 1462) en na diens dood voltooid door een andere ridder, Martí Joan de Galba. Martorell leidde zelf het leven van een dolende ridder en schreef onder andere een verhandeling over de ridderschap. In zijn ridderroman, die hij opdroeg aan koning Ferdinand van Portugal, beschreef Martorell de avonturen van de fictieve, ideaaltypische ridder *Tirant lo Blanc*. Deze trok langs bekende Europese vorstenhoven in Engeland, Frankrijk en Sicilië, hij ging op kruistocht en reisde door Byzantium en Noord-Afrika. Op deze reizen ontmoette hij allerlei historische en niet-historische figuren, aan wie hij zijn ridderlijkheid kon bewijzen. *Tirant lo Blanc* is een zeer levendig boek. Dit komt voor een belangrijk deel door de compositie: het verhaal wordt voornamelijk gepresenteerd in de vorm van monologen en dialogen, een vorm die uiteraard zeer geschikt was om voorgedragen of zelfs gespeeld te worden voor het gezelschap aan het hof. Verrassend is deze ridderroman verder in zijn openhartige beschrijvingen van de slaapkamerscènes. Behalve de ridderlijke idealen van eer, trouw en hoofse liefde lijkt in *Tirant lo Blanc* ook Huizinga's 'ideaal der onkuisheid' verwoord te worden. (4) Huizinga kende deze Spaanse ridderroman, zo blijkt uit zijn *Herfsttij der Middeleeuwen*. Hij verwees ernaar om de belangrijke rol van de geestelijkheid te illustreren bij het adviseren van de ridders in oorlogszaken en -rechten. (5) Met Huizinga's *Herfsttij* komen we in de richting van het eigen-

lijke onderwerp van dit artikel: het gevoel voor hofcultuur in het graafschap Holland in de late Middeleeuwen. In zijn reconstructie van de *levens- en gedachtenvormen der 14e en 15e eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, de ondertitel van het werk, kwam Huizinga tot de conclusie dat de 'zucht naar schoner leven' één der kenmerkendste trekken was geweest van de laat-middeleeuwse mentaliteit. De meest sublieme uiting van deze behoefte om het leven te verfraaien en te vluchten uit de dagelijkse, harde realiteit was de Bourgondische hofcultuur geweest. Bewijzen daarvoor vond Huizinga in de literatuur, de geschiedschrijving en in de kunst ontstaan aan en rond het hof van de Bourgondische hertogen. Maar op de vraag of er ook in Holland een 'zucht naar schoner leven' merkbaar was, of de schrijvers en kunstenaars dáár gevoel hadden voor de Bourgondische hofcultuur en de Bourgondische ridderidealen, daarop geeft de *Herfsttij* geen antwoord. Huizinga ging er van uit dat in Holland al in de veertiende eeuw de riddergeest vroegtijdig aan het afsterven was. (6) Ter ondersteuning van deze bewering wees hij op het feit dat de kruistochtplannen van de Bourgondische hertogen in Holland niet meer aansloegen. Maar kunnen we uit het feit alleen dat de Hollandse adel in de vijftiende eeuw niet meer stond te springen om een kruistocht naar het Heilige Land te ondernemen, concluderen dat er geen ridderidealen meer leefden in Holland? Kenden de laat-middeleeuwse Hollanders geen 'zucht naar schoner leven' en hadden zij geen oog voor de pracht van de Bourgondische hofcultuur?

Voor de beantwoording van dergelijke vragen zullen we bij de laat-middeleeuwse Hollandse geschiedschrijvers te rade moeten gaan. Huizinga zag de Bourgondische hofhistoriografen als de belangrijkste representanten van de tijdgeest; geschiedschrijvers die werkten in de periferie als het graafschap Holland, citeerde hij nauwelijks. (7) Van de vijftiende-eeuwse Hollandse kroniekschrijvers gebruikte hij alleen de bekende Gorcumse kanunnik en veelschrijver Theodericus Pauli of Dirk Frankenszn Pauw (ca. 1416 - ca. 1493). (8) Huizinga verwees driemaal naar diens *De rebus actis sub ducibus Burgundiae compendium*, een extract uit Pauws wereldkroniek, dat werd uitgegeven door Kervyn de Lettenhove. (9) De ene Hollandse kroniek die van de Haarlemse Carmeliet Johannes à Leydis (? - 1504) is uitgegeven, was voor Huizinga waarschijnlijk niet interessant, omdat deze vóór de tijd van de Bourgondische hertogen in Holland ophield. (10) Het humanistische geschiedwerk van de *doctor medicinae* Reinier Snoy (1477 - 1537), in dezelfde uitgave verschenen als de kroniek van Johannes à Leydis en getiteld *De rebus Batavicis libri tredecim*, figureert slechts in een noot. (11) Dat onuitgegeven Hollandse kronieken als die van Willem van Berchen (ca. 1415 - na 1481) (12) en van Jan van Naaldwijk (13), niet door Huizinga werden genoemd, ligt natuurlijk nogal voor de hand. Maar het is opmerkelijk dat de belangrijkste *gedrukte* Hollandse kroniek uit de late Middeleeuwen, de *Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant*, verschenen in Leiden in 1517, aan Huizinga's aandacht is ontsnapt. Dit geschiedwerk, beter bekend onder de naam *Divisiechroniek*, was het resultaat van de samenwerking tussen de Leidse drukker Jan Severszn en de Augustijner kloosterling Cornelius Aurelius (ca. 1460 - 1531). (14) De kroniek, door Huizinga's leermeester Blok getypeerd als 'de sluitsteen der middeleeuwsche Hollandsche geschiedschrijving' (15), bevat in de uitvoering en in de inhoud een aantal kenmerken die voortreffelijk passen in het beeld dat Huizinga schetste in zijn *Herfsttij der Middeleeuwen*. De houtsneden die de tekst illustreren, ademen vooral nog een typisch middeleeuwse geest: veel ridders, al of niet in gevecht verwickeld, toernooien, adellijke dames in het gezelschap van ridders, ridders te paard, ridders die vechten om

de gunst van een dame, dit alles vinden we afgebeeld. Negentien houtsneden in de *Divisiiekroniek* stammen uit de eerste Hollandse druk van *Le Chevalier délibéré* van de Bourgondische hofdichter Olivier de la Marche. Van dit allegorische gedicht op het ridderideaal was namelijk ca. 1488 te Gouda bij Godfried de Os een editie verschenen. Van hem kocht Jan Severs de houtblokken voor zijn vertaalde uitgave van *Le Chevalier délibéré* die in 1508 verscheen; hij gebruikte ze opnieuw in de *Divisiiekroniek* van 1517. (16) (zie afbeeldingen 2 en 3) Maar ook talloze andere houtsneden in de kroniek beelden ridders of ridderlijke scènes uit. (zie afbeelding 1 en 4)

Uit edities als *Le Chevalier délibéré* en de *Divisiiekroniek* blijkt dat er in Holland rond 1500 nog steeds bepaalde ideeën over ridderschap aanwezig waren. De Hollandse graven werden in de *Divisiiekroniek* afgebeeld als ridders, hun echtgenotes als fraai geklede adellijke dames die toekeken bij de ridderlijke spelen en toernooien. De inhoud van de kroniek bevestigt dit beeld van de Hollandse graaf als ridder. De kloosterling Aurelius die in opdracht van de drukker de kroniek schreef in zijn eigen landstaal, had een zeer uitgesproken opvatting hoe een ridder zich behoorde te gedragen. De Hollandse graaf, zijn landsheer, moest aan dit ridderideaal beantwoorden, wilde hij er goed vanaf komen in de kroniek. Behalve Aurelius' opvattingen over ridderschap zijn er meer 'Herfsttij'-elementen in de *Divisiiekroniek* te vinden. Vooral in de beschrijvingen van de Bourgondische hoffeesten komt tot uiting dat ook in de Bourgondische periferie de 'zucht naar schoner leven' en 's levens felheid' werden gevoeld en ervaren. De 'zucht naar schoner leven' kende drie wegen, drie middelen tot bevrediging in de late Middeleeuwen, aldus Huizinga (17): de verzaking der wereld, de verbetering der wereld en de droom. In de *Divisiiekroniek* kunnen we een combinatie van deze drie wegen aantreffen: de kloosterling Aurelius wilde zijn lezers stichten en hield hen een christelijk ridderideaal voor ogen. Maar hij wilde niet alleen de wereld verbeteren, zijn geschiedschrijving moest niet alleen 'nutlick' en 'profitelic', maar ook 'ghenoechlic' zijn. (18) Dit element van genoegen en vermaak, Huizinga's wereld van de droom, werkte Aurelius uit in zijn beschrijvingen van het hoffeest. Enkele voorbeelden van deze beide aspecten, Aurelius' visie op de ridderschap en zijn beeld van het hoffeest, zullen in het navolgende behandeld worden om zo het 'Herfsttij'-karakter van de *Divisiiekroniek* van 1517 te illustreren.

2. HET IDEEAAL VAN 'VROEME RIDDERSCHAP'

In 1248 zou de Hollandse graaf Willem II, '*scoen van live sonder baert, wit van hude ende lichaem, swart van hare, stout van herten, milt, rechtveerdich ende alle valscheit hatende*' (19), tot Rooms koning worden gekroond te Aken. Maar eerst moest deze graaf, al in aard en uiterlijk de ware ridder volgens Aurelius, officieel tot ridder worden geslagen. Aan deze plechtigheid besteedde Aurelius uitgebreid aandacht in zijn kroniek en hij verantwoordde deze uitweiding als volgt (20): '*Doe bereyde men haestelic alle dingen, die daer behoerlic toe waren ende om dat vele riddersen nu ter tijt desen cost ontsien soe laten si of die feeste die daer behoerliken toe is ende ontfaen lichtelic die waerdicheit des ridderscups mit enen halsslage. Daer om wil ic U die materie wat verlangen, ende in deser croniken scriven, hoe dese ionchere Willem ridder gemaect is ende die regule ridderliker oerden mit hoger feesten angenomen, ende belooft heeft te houden opdat hi die nu ter tijt*

ridder wert daer an mach leren wat last hi an nemet in zijnre oerde ende wat hi belooft inder regule.' Uit de statuten van de ridderschap die Aurelius vervolgens opsomde, blijkt dat zijn ridderideaal vooral een ethisch-christelijk ideaal was: de ware ridder was een goede Christen die zijn militaire taak niet alleen in dienst stelde van de kerk en van de Roomse keizer, maar ook van de armen, de weduwen en wezen, die 'redelic ende bescedelic voer Gode ende voer dye werlt onberispt' leefde. (21)

Een goede vorst beantwoordde in de visie van Aurelius aan dit ideaal van christelijke ridderschap. De grondleggers van dit ridderideaal waren de koningen Arthur en Karel de Grote geweest. Een heel capittel werd door Aurelius aan de 'vromen coninc Artur van Brittangen' gewijd. (22) Deze koning Arthur was een goed Christen geweest, hij 'hadde die moeder Goeds also lief, dat hijse in zijn scilt hadde doen maken, ende riepsse altijd an in sijne noot'. Aurelius noemde Arthurs Tafelronde 'dat costlickste ende scoenste hof' ooit gehouden. Hij werd dan ook 'gerekent een van die ix. die beste ende vromste ter wapen die in die werlt geweest zijn'. In 542 zou hij zich, zwaar gewond, door zijn zuster naar het mysterieuze eiland Avallon hebben laten brengen, 'mer niemant en vist waer hi voert bleef'.

Karel de Grote, ook één der Negen Besten (23), neemt als eerste Roomse keizer een bijzondere plaats in in de *Divisiechroniek*. (24) Het beeld dat van deze 'alre glorioeste ende onverwinlicste coninc van Franckenrike' wordt geschetst, is vooral dat van de ideale christelijke vorst en ridder, die streed tegen 'die heydenen ende ongelovigen persequeerders der heyliger kercken' (25), de eerste die op kruistocht ging naar het Heilige Land en de relieken van Christus redde voor het westerse christendom. (26) Hij voedde de armen, liet kerken en kloosters bouwen en verzoende alle tweedracht en twist, volgens Aurelius. Kortom, hij was het ideaalbeeld van de christelijke prins, 'een spiegel van allen coningen ende princen, want vanden beghinne totten eynde toe, heeft hi hem so loeflic gehadt ende gedragen in alle sine wercken dat hem niemant begripen en kan, dwelc gheen groot wonder en is als men anmerct dat hem God gestadelic beweget ende beschermet hevet.' De Hollandse graven konden zich dan ook zeer gelukkig prijzen om met zo'n groot vorst, de grootvader van de eerste Hollandse gravin, gelieerd te zijn, aldus Aurelius. (27)

De koningen Arthur en Karel de Grote schetste Aurelius als voorbeelden van christelijk vorstendom, zij waren 'vroeme ridders' geweest. Maar hoe zit het nu met de Hollandse graven, over wie de *Divisiechroniek* eigenlijk gaat? Konden zij beantwoorden aan het ethische ridderideaal, zoals Aurelius dat beschreef ter gelegenheid van de riddering van de toekomstige Rooms koning, graaf Willem II, in 1248? Uiteraard kunnen we in dit korte bestek niet ingaan op elk beeld dat Aurelius gaf van de individuele Hollandse graven. De rol van de historiografische traditie in Holland vóór de *Divisiechroniek* laten we hier eveneens buiten beschouwing. We willen nu alleen met een paar voorbeelden proberen aan te geven, dat de graaf, die een 'vroeme ridder' probeerde te zijn, er bijzonder gunstig bij Aurelius afkwam.

Rooms koning Willem II (1234 - 1256) was zo'n vrome ridder, die op verzoek van Albertus Magnus een Dominicaans klooster stichtte in Utrecht. (28) Hij zag ook het enorme belang in van een centraal hof 'om aldaer te tracteren de sware saken des rijcks ende des lants' en 'om doer alsulcke manieren dye glorie ende ere van Holland andere natien dye daer dicwils by hem quamen kondich te maken. (29) Hij liet dan ook hout uit Ierland importeren, 'welck die natuere heeft dattet nijmmermeer en rottet noch daer an comen geen

spinnen noch spinnencoppen an', om de Ridderzaal in 's-Gravenhage te bouwen. De vorst die 'dat roemsche rijk voir alle gewelt ridderlic bescermt ... hadde', vond helaas een vroegtijdige dood in zijn strijd tegen de wilde Friezen, aldus Aurelius.

Een ander voorbeeld van een vrome ridder was graaf Willem III (1304 - 1337): *'dese graef Willem die Derde van dien naem wort gemeenlicken gheheten om sine doechtlike ende rechtverdige werken die goede graef Willem. Hi was van allen princen ende lantsheren in groter eren gehat ende worde van allen geheten te wesen een meester der ridders ende een heer der princen.'* (30) Vervolgens somde Aurelius een aantal kwaliteiten op die de ridderlijkheid van Willem III konden onderstrepen. Hij deed een uitstekend huwelijk door een zus van de Franse koning te trouwen. Hij hield een schitterend hoffeest te Haarlem: *'dit hof duerde een hele weke lang ende worde mit uitermaten grote chierheit ende costelicheit gehouden mit steken, tornieren, hoveren ende dansen ende mit andere ridderlike oeffeninge.'* Willem III werd bovendien verkozen tot vicaris van het Roomse Rijk en stichtte een collegiaal kapittel in Middelburg. Aurelius' eindoordeel over deze graaf luidde dan ook: *'Hi was een prince seer victorioes in striden, seer gepresen in steken ende tornieren ende vruntlic ende ontfanclic in allen heren hoven ende geselschappen.'* (31)

Dat een graaf niet al te vechtlustig mocht zijn onder het mom van ridderlijkheid en strijden voor het ware geloof, blijkt uit Aurelius' levensbeschrijving van graaf Willem IV (1337 - 1345). In het eerste hoofdstuk aan hem gewijd schreef Aurelius (32): *'Dese grave Willem was een alten (cursivering KT) vromen strijber ende oorloechsman ende seer ter wapenen geneycht ...'* Ter voorbereiding van zijn kruistocht tegen de Stedingers in Pruisen hield hij een ridderlijk hof in Den Haag, *'mit steken ende tornieren ende andere ridderlicke oeffeninge acht dagen lang ...'* (33) Bij een toernooi in Beauvais, dat hij bezocht vóór zijn reis naar Pruisen, was de Hollandse graaf de absolute winnaar: *'... alle princen ende vorsten die daer vergadert waren getuycht ende geseyt openbaerlic datter geen vromer ende stouter ridder inder werlt dan dese grave Willem'*. Maar Aurelius vond zijn kruistocht tegen de Stedingers al te veel staan in het licht van Willems eigenroem, *'... om sinen name ende lof te vermeren'*. Zijn oordeel over deze expeditie was dan ook negatief: graaf Willem *'bedreef veel quats inden landen ende brochte alle haer steden sloten ende dorpen onder sine dominatie ende nam alten groten swaren roef mit hem'*.

Samenvattend kunnen we stellen dat Aurelius' ridderideaal een ethisch-christelijk ridderideaal was en dat hij dit ridderideaal hanteerde als een criterium van beoordeling van zijn Hollandse graven, die *'mitten ridderlijken swaerde geregeert ende beheert hebben'*. (34) Dit ridderideaal hangt ten nauwste samen met Aurelius' *'politieke theorie'*, met zijn ideeën over de positie van de Hollandse graaf ten aanzien van zijn leenheer, de Rooms koning, en zijn leenmannen, de Hollandse adel. (35) Aurelius beschouwde de Hollandse graaf als een vorst, een *'prince'*, in zijn eigen graafschap, die daar alle soevereine rechten bezat als was hij een koning. Aurelius betoogde uitgebreid, in navolging van Thomas van Aquino en de Hollandse jurist Philips van Leiden, dat de monarchie de beste regeringsvorm was. Uiteraard was de Hollandse graaf geen gekroond vorst, maar in zijn graafschap had hij soortgelijke rechten, aldus Aurelius. Dit blijkt onder andere uit het feit dat Aurelius de Hollandse graaf het recht toekende om zijn ministerialen te ridders en te edelen, één van de criteria van soevereiniteit of *majestas* van een middeleeuws vorst. (36) Maar de alleenheerschappij van een graaf kon ook gevaren inhouden, zij kon ontaarden in tiran-

nie. Daarom was het zo belangrijk om de vorst het christelijk ridderideaal voor ogen te stellen en de graven aan de hand daarvan te beoordelen.

Aurelius' ideeën over ridderlijkheid stemmen overeen met wat Huizinga schetst als de Bourgondische ridderidealen. Huizinga betoogt dat in de late Middeleeuwen het zuivere ridderideaal en het monniksideaal nog dicht bij elkaar lagen. (37) Ook aan het Bourgondische hof bleef het ridderideaal één van hoog ethisch en politiek streven. De Bourgondische hofgeschiedschrijvers gebruikten dit ethische ridderideaal om orde te scheppen in de ingewikkelde politieke realiteit. (38) Ook in de meer frivole literatuur stonden de deugd en de eer van de ridder centraal. Aurelius wilde zijn lezers evenmin alleen een spiegel van deugden voor houden. Hij wilde daarnaast vermaken met 'genoechlicker ende lustigher historien'. (39) Stof te over vond hij daarvoor in de pracht en praal van de Bourgondische hoffeesten. Zo kunnen we ook Huizinga's derde weg om de 'zucht naar schoner leven' te bevredigen, namelijk de droom, aantreffen in de *Divisiekronek*.

3. DUKES THAT OUTDID KINGS

Dit is de titel van een hoofdstuk dat C.A.J. Armstrong schreef over de Bourgondische hertogen. (40) In hun hofcultuur staken de Bourgondische hertogen alle overige Europese vorstenhoven van hun tijd naar de kroon. Aurelius probeerde zijn lezers een indruk te geven van de onmetelijke rijkdom aan feesten aan het Bourgondische hof. Uiteraard hielden de Hollandse graven er vóór de Bourgondische tijd (1433 - 1477) ook een hofhouding op na - we hebben daarvan een paar voorbeelden uit de *Divisiekronek* gezien -, maar dat alles verbleekte toch wel in vergelijking met de hofhouding der Bourgondiërs, in de ogen van Aurelius. Huizinga beschrijft in zijn *Herfsttij* vier soorten feesten, waarvan we verschillende voorbeelden terugvinden in de *Divisiekronek* (41): de intocht van de hertog in een stad, de bruiloft, de maaltijd en het feest voor de ridders van het Gulden Vlies.

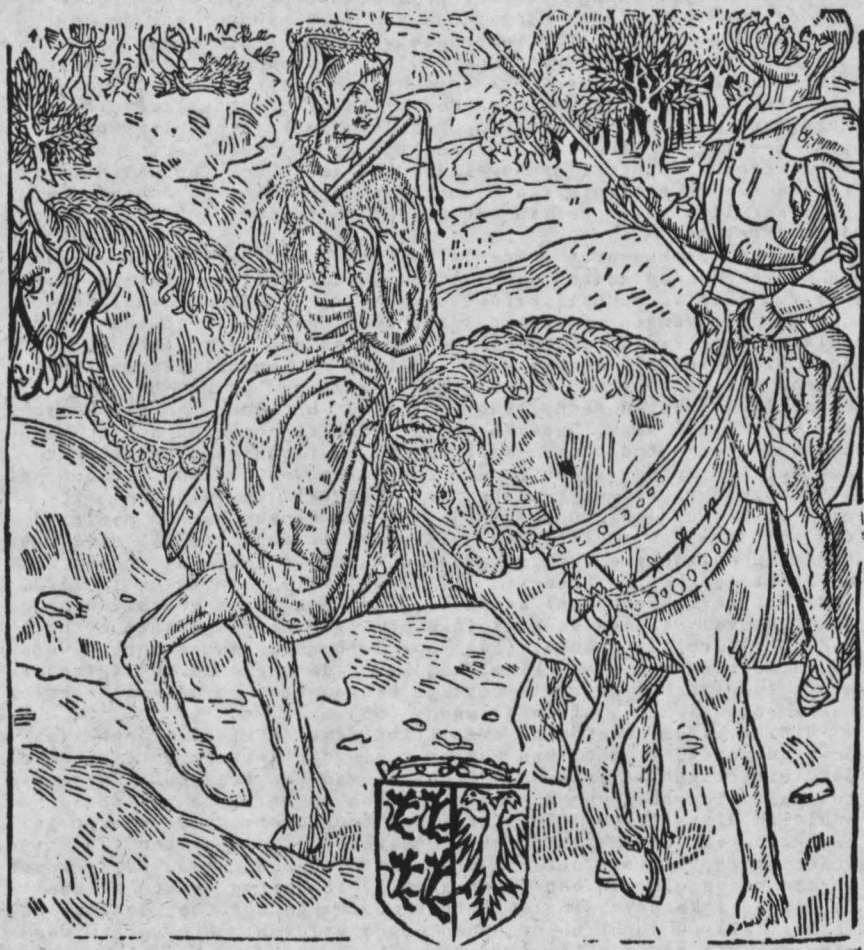
De intochten van de Bourgondische hertogen in steden speelden een zeer belangrijke rol in hun politieke propaganda. (42) De hertog zorgde ervoor dat zijn ontvangst in een pas overwonnen stad luisterrijk en waardig was. Een fraai voorbeeld is de intocht van Philips de Goede (1419, in Holland 1433 - 1467) in het nog maar net onderworpen Brugge in 1439, nadat deze Vlaamse stad zich in de voorgaande jaren tegen de Bourgondische heerschappij had verzet. Het leek wel alsof God zelf in de stad werd ontvangen, aldus Aurelius. (43) Schitterende triomfbogen en tableaux vivants werden er opgericht. Deze vertoningen beeldden vooral bijbelse thema's uit, zoals de geboorte en de besnijdenis van het kindje Jezus, het verraad van Judas, de boom van Jesse, maar ook meer frivole scènes waren er te zien: '*... ende voer die doere vanden toerne ghemaect een naect kindeken dat mitter eenre hant an die poorte clopte doen die prince quam, ende mitter ander namt sijn scamelheit in die hant om den prince te bepissen. Ende doen worde den prince enen costelijken gulden croese in die hant ghegeven, ende ontving daer in dat uten live vanden kindeken liep dwelc was costelijke rode wijn ...*' Evenmin ontbraken de vertoningen van de uitheemse figuren en de naakte vrouwen, die Huizinga als typerend voor dergelijke gelegenheden noemt (44): '*Ende als hij quam voer des stat huys was dair geordineert een scone fontein, mit eenre mueren omgaende, die an dene side vloyde, ende an dander side ebbede, ende int mid-*

del vander fonteynen stont een colonne, op dye welcke stont een figuer, van eenre naecter vrouwen uut welcker één borste liep witte wijn, ende dandere soete witte melcke, ende omtrent deser fonteynen inden water waren ii. zeeridderen spelende soetelic ende amoreuselic mit eenre meerminne oft zeeionffere, ende elck dye wilde drancck uut deser fonteynen, dat al claer scoen wijn was.' Er waren nog veel meer 'costelicheden ende triumphen van batamenten (= toneelvoorstellingen)' volgens Aurelius, die hij nauwelijks kon beschrijven.

De intocht van de jonge Maximiliaan van Habsburg (1477 - 1519) in Brussel in 1477, die op weg was naar zijn bruid Maria van Bourgondië (1477 - 1482), de erfdochter van Karel de Stoute (1467 - 1477), werd helaas bedorven door het slechte weer (45): '... alsoet een reghenachtig ende windich weer was, bedorven daer vele dingen ende worden oec vele triumphen ende costlike batamenten om dat ongetemperde weder after gelaten.' Maar de optocht van het hertogelijk gevolg was schitterend volgens Aurelius' beschrijving: 'Inden eersten quamen alle die ghilden in hore cledinghe als voors. is, daer an die geestlike personen in hore religye, daer an die burgemeesteren, scepenen ende raden vander stede. Daer an quam gereden Johan hertoge Jans soen van Cleve, in sinen harnas, hebbende daer over eenen costliken duerbaren mantel van goude, silver ende gesteenten. Dair an quam in enen rosbaer (= draagstoel) geseten hertoge Jan van Cleve grave vander Marcke, een out cranc man, mit derdalf (= twee en een half) C. paerden. Dair an quam gereden enen langen groten wimpel van swarte syden daer een scone vrouwe in berduert stont hebbende in hoer hant een hartken mit een rolle daer in gescreven stont des hertoechs avys: Hout maet in allen dinghen. Ende daer an quam gereden in blinckende harnas dye scone ende vrome ionge man hertoge Maximiliaen van Oostenrijk ...'

Aurelius zag de Habsburgse vorsten die na de dood van Maria van Bourgondië graaf van Holland werden, als voortzetters van de Bourgondische hofcultuur. Dit blijkt niet alleen uit het beeld dat hij van Maximiliaan schetste. Ook diens zoon Philips de Schone (1494 - 1506) deed in hofcultuur niet onder voor zijn Bourgondische voorouders. Over de reis van Philips de Schone naar Spanje in 1500 schreef Aurelius (46): 'Soe reysde hi mit sijnder vrouwen ende mit ontellike veel gheselschaps, edel ende onedel, princen, heren, vrouwen ende ionffrouwen mit also groten onsprekeliken state, pompositeyten ende costlicheden, dattet niemant niet wel gelovenen soude, hi en haddet gesien.' Aan een oordeel over de hofcultuur van zijn graaf sedert 1515, 'die conincklike maiesteyt onses alder ghenoechlickste heren ende graves van Holland Kaerl coninc van Arrogon', kwam Aurelius nauwelijks meer toe: hij stopte met schrijven in augustus 1516 en vermeldde alleen de inhuldiging van Karel V in Holland. (47)

Bij de tweede categorie hoffeesten, namelijk de bruiloft, komen twee elementen uit Huizinga's *Herfsttij* mooi naar voren: 's levens felheid en de stilering van de liefde. De bruiloft was zowel een gelegenheid om zotten, dwazen en monsterachtige wezens te kijk te zetten als een ridderlijk feest, bij uitstek geschikt om de gunst en de aandacht van de aanwezige edelvrouwen te verwerven in toernooien en andere spelen. Een voorbeeld van de grappen en grollen die bij een bruiloft hoorden, vinden we in een eerdere episode in de *Divisiechroniek*, namelijk in de beschrijving van de bruiloft van de Franse koning Karel de Schone met een dochter van de Rooms koning, in 1324. (48) Voor die gelegenheid brachten de Hollandse gasten, graaf Willem III en zijn echtgenote, een reuzin mee uit Zeeland, die prompt de grootste attractie van de

bruiloft werd: 'Alle spelen, alle ioken (schertsen) ende boeringhe batamenten worden versmaet van allen op dat si aenschouwen ende sien mochten die vrouwe dyen die Zelanders over gesonden hadden ende mit grave Willem daer gecomen was. Want si was soe groot van lichaem ende so wonderliken groot an te sien dat mannen van middelbaer statuere ende grootheden by haer als kinderen te houden waren. Si was so starc dat si in elken hant een vol vats Hamburger biers swaers droech als of si leech waren gewest... Mer tmeest was te verwonderen dat hoer vader ende moeder also cleine personen waren ende si so groot ende starc was.'

Op de bruiloft van de Bourgondische hertog Karel de Stoute met de Engelse prinses Margaretha van York, zuster van de Engelse koning, die in 1468 in Brugge werd gevierd, werden eveneens monsterachtige wezens vertoond (49): 'Die exempte ende wonderlike monstren die daer appareerden ende getoont worden inden manieren als of si geleeft hadden en is niet scrivelic' aldus Aurelius. Maar de beschrijving van deze festiviteit ligt toch veel meer in de sfeer van verheerlijking en idealisering van het schitterende vorstelijke huwelijk. Dit geldt ook voor Aurelius' relaas van de bruiloft van Maximiliaan en Maria van Bourgondië. (50) Aurelius beschreef in detail het bruidstoilet van de Bourgondische prinses.

Als we spreken over de derde categorie van hoffeesten, namelijk de maaltijd, dan moeten we constateren dat Huizinga in zijn *Herfst-tij* van 1919 de mentaliteitsgeschiedenis ver vooruit was. Nu worden beschrijvingen van maaltijden, mede onder invloed van het populaire boek van Elias, *Ueber den Prozess der Zivilisation*, meer door historici als interessante cultuur- en mentaliteitshistorische bronnen beschouwd. (51) Maar Huizinga had het belang van dergelijke teksten reeds lang voor 1936, het jaar van het verschijnen van Elias' werk, benadrukt. (52) Maaltijden zijn schitterende bronnen voor hofcultuur, omdat zij de hiërarchie en de etikette aan het hof kunnen illustreren. Bovendien was de maaltijd aan het hof de gelegenheid bij uitstek voor ridderlijke geloften. Dit gegeven kan van enig belang zijn, als we denken aan de maaltijd die alle overige maaltijdbeschrijvingen in de *Divisiechroniek* overtreft, namelijk die ter gelegenheid van de ontmoeting van Karel de Stoute en keizer Frederik III (1452 - 1493) te Trier in 1473. (53) Dit feit heeft veel aandacht getrokken in de geschiedschrijving, vooral vanwege de politieke gevolgen die deze ontmoeting had voor Karel de Stoute. (54) Voor de Bourgondische hertog werd de ontmoeting een mislukking: hij kreeg de begeerde koningskroon niet, terwijl hij het hele festijn had opgezet om de keizer beloften in die richting af te dwingen. (55)

Uit Aurelius' hoofdstuk over Trier, dat de titel draagt 'Van enen utnemenden costliken maeltijt die den hertoge bereyt hadde der Keiserliken Maesteyt ende hoe si van een sceyden', kunnen we een paar elementen van de hiërarchie en de etikette van de hofmaaltijd distilleren. (56) Karel de Stoute ontving de keizer in het klooster Sint Maximijn, vlak buiten de stadspoorten van Trier. De etikette vereiste dat hij zijn gast tegemoet reed. Beide vorsten werden vergezeld van een fraai gevolg, de hertog maakte evenwel de belangrijke psychologische fout mooier gekleed te gaan dan de keizer, als we Aurelius' woorden mogen geloven: 'Dye keyser was ghecleet mit een costlic gulden stuck van goude mit een scoen ende precioes costlic cruys op sijn borst. Die hertoge is hem te moete gegaen ander poorten vanden convente, gehabituert ende ghecleet wesende mit een utermaten ende costliken tabbert van goude ende silver mit alsoe vele utermaten precieuse gesteenten dye als ster-

ren stonden ende blincten geestimeert ende waerdich wesende C.M. ducaten. Desen tabbert was an beyde siden open datmen daer doorsien mocht die costlicheit ende chyerheit sijne hosen opten welcken hi dragende was die ordene des conincs Eduwaert van Engelant (= de orde van de Kouseband).' Tijdens de mis die de vorsten vóór de maaltijd bijwoonden, stond de hertog voortdurend zijn gast ten dienste, zodat de troon die op het altaar voor hem stond opgesteld, naast die van de keizer, onbezet bleef. De tafelschikking tijdens de maaltijd geschiedde volgens een strikt hiërarchisch-feodaal principe: de keizer zat in het midden van de eerste tafel, met rechts van hem de geestelijke keurvorsten en links van hem de hertog en de wereldlijke keurvorsten. Aan de overige twee tafels zaten de lagere rijksedelen, gerangschikt naar belangrijkheid en positie. De overige, nog weer lagere, edelen die aanwezig waren, stonden om de zittende gasten heen of figureerden als verfraaiende optocht bij het opdienen van de gerechten. De maaltijd bestond uit drie gangen; bij de eerste gang werden dertien gerechten opgediend, de tweede gang bestond uit twaalf gerechten en de laatste uit tien. Daarna werden nog dertig schalen 'mit menigerley confecten ende specerien' opgediend als dessert.

De hele ontmoeting vond plaats in een sfeer van ridderlijkheid. Er werd een toernooi gehouden tussen heren uit het gevolg van de keizer en uit dat van de hertog. De kerk en de eetzaal van het klooster waren onder andere versierd met tapijten die zowel de geschiedenis van Jason en het Gulden Vlies als die van de bijbelse patroon van de Bourgondische ridderorde, de rechter Gideon, uitbeeldden. (57) Maar het vertoon van al zijn rijkdom uit zijn schatkamer en hofkapel pakte voor de ambitieuze Karel de Stoute toch anders uit dan hij waarschijnlijk gehoopt had. Weliswaar beleeende de keizer hem met het hertogdom Gelre, maar zijn belofte om Karel koning te maken kwam hij niet na, aldus Aurelius (58): *'Men woude oec seggen dat die keyser daer gecomen was om hertoge Kærle coninc te maken van Bourgondien, daer alle dese neder landen in begrepen souden geweest hebben. Mer die keyser wert anders van sinne ende rade ende track heimelick uut Tryer te scepē ...'*

De Bourgondische hertogen en hun opvolgers hadden hoge ridderidealen, voor Aurelius bleek dit vooral uit de prominente rol die het Gulden Vlies in de hoffeesten speelde. Deze orde beantwoordde aan Aurelius' idealen van christelijke ridderschap. Vooral de bijbelse patroon van de orde, de rechter Gideon, die het vlies spreidde waarop de hemelse dauw viel (Richteren 6), moet Aurelius bijzonder aangesproken hebben. Het vlies van Gideon was namelijk een van de treffendste symbolen voor de onbevleete ontvangenis van Maria, een betwiste kwestie in de vijftiende eeuw, waarvoor Aurelius zich als eerste Hollandse schrijver inzette in een lang gedicht getiteld *Marias*. (59) Aurelius zag de ridderlijke gelofte van de Vliesridder vooral als de gelofte van een christelijke ridder aan zijn kerk. Dit kan onder meer blijken uit het feit dat de feesten van het Gulden Vlies die volgens de *Divisiechroniek* in de Nederlanden plaatsvonden, zich zonder uitzondering afspeelden in een kerk. Dáár werden dan de nieuwe ridders ingewijd op het altaar. In 1456 organiseerde Philips de Goede een feest van de Orde van het Gulden Vlies in de Grote Kerk te 's-Gravenhage, een festiviteit waaraan nu nog steeds panelen met de namen en wapens der ridders in de kerk herinneren. (60) Maximiliaan hield, 26 jaar later, een 'costlick hof vanden Gulden Toyson' in de Sint Jan in 's-Hertogenbosch. (61) Bij deze gelegenheid werd zijn driejarig zootje Philips, de toekomstige Philips de Schone, op het altaar tot ridder geslagen en opgenomen in de orde. In 1477 had Maximiliaan bij zijn eigen feestelijke riddering in Brugge de voormalige

ketting van Karel de Stoute om zijn hals gehangen en met dit symbolische gebaar de traditie der Bourgondische hertogen voortgezet. (62) Niet zonder trots vermeldde Aurelius dat ook Hollandse edellieden werden opgenomen in de orde en deel hadden aan de toernooien. Uiteraard was dit laatste een zeer belangrijk punt voor onze Hollandse kroniekschrijver: dat zijn vaderland, het graafschap Holland, deel had en deel uitmaakte van de Bourgondische erfenis en cultuur. De glans van Bourgondië straalde óók op zijn geliefde Holland af. In dit opzicht had Aurelius er natuurlijk belang bij om de hoffeesten der Bourgondiërs zo fraai mogelijk te schetsen. Hij zegt het met zoveel woorden aan het slot van zijn relaas van de maaltijd in Trier (63): *'Dese vierlike ende triumphelicke feestlicheyt hier nu ghenarreert ... wert hier int lange gheset ende bescreven om te doen verstaen in wat groter eeren, rijcdomme, cracht, glorie ende mogentheit dat hof van Bourgondien bloyende is (cursivering KT) ...'* Maar niet alleen trots op de eigen landheer was de drijfveer om erover te schrijven. In zijn klooster Lopsen bij Leiden, waar in de rijke dagen de hertog wel eens had vertoefd, hoorde Aurelius de verhalen over de 'onsprekeliken ende niet scrivelicke' rijkdom van de Bourgondiërs. Deze verhalen die appelleerden aan zijn 'zucht naar schoner leven', wilde hij bewaren voor het nageslacht: *'Ende wert oec mede eens deels hier int langhe gheset om datter ghene cronijcken of en scriven, daer men in soe vele landen, naciën ende provincien of wist te seggen ende te spreken!'* (64)

NOTEN

- * De titel is ontleend aan het tweede hoofdstuk van J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (1919; 13e dr. Groningen, 1975). Bij het schrijven van dit artikel heb ik veel profijt gehad van de inventarisatie van feesten en maaltijden in de *Divisiechroniek*, die Jantien Daling maakte voor het candidatencollege dat in 1980-1981 door mw. dr. B. Ebels-Hoving over deze kroniek werd gegeven.
- 1 J. Martorell en M. Joan de Galba, *Tirant lo Blanc*, vert. D.H. Rosenthal (Londen, 1985).
 - 2 Over *Don Quichotte* van Cervantes (1547-1616) en de relatie tot de middeleeuwse ridderroman schrijft E. Williamson, *The half-way house of fiction: 'Don Quichotte' and Arthurian romance* (Oxford, 1985), gerecenseerd door M. Vargas Llosa, in: *Times Literary Supplement* (26 VII 1985) 815-816.
 - 3 Getuige de achterflap van de vertaling.
 - 4 Huizinga, *Herfsttij*, 108.
 - 5 *Ibidem*, 239.
 - 6 *Ibidem*, 101.
 - 7 *Ibidem*, 7, 60. Zie ook J. Huizinga, 'Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef' in: J. Huizinga, *Verzamelde werken II* (Haarlem, 1948) 99.
 - 8 M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de Middeleeuwen* ('s-Gravenhage, 1981) 243-249.
 - 9 Huizinga, *Herfsttij*, 47, 82, 246; Carasso, *Repertorium*, no. 222.
 - 10 De kroniek loopt tot 1417: F. Sweertius, *Rerum Belgicarum annales chronici et historici I* (Francofurti, 1620) 1-349; zie B. Ebels-Hoving, 'Johannes à Leydis en de eerste humanistische geschiedschrijving in Holland' in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden C* (1985) 26-51, speciaal 46-47 over het einde van deze Holland-II van Leydis.
 - 11 Huizinga, *Herfsttij*, 176 noot 2; voor Snoy zie H. Kampinga, *Opvattingen over onze vaderlandse geschiedenis bij de Hollandse historici der 16e en 17e eeuw* (Utrecht, 1917; herd. 1980).
 - 12 C.P.H.M. Tilmans, 'De Hollandse kroniek van Willem van Berchen' in: *Holland XVI* (1984) 101-120.
 - 13 Carasso, *Repertorium*, 337-338.
 - 14 B. Ebels-Hoving, 'Het karakter van de Divisiechroniek' in: *Theoretische geschiedenis IX* (1982) 246-262.
 - 15 P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk I* (2e dr. Leiden, 1912) 676.
 - 16 H. van de Waal, *Drie eeuwen vaderlandsche geschied-uitbeelding, 1500-1800 I* ('s-Gravenhage, 1952) 132 e.v.
 - 17 Huizinga, *Herfsttij*, 28.
 - 18 Getuige de 'Prologe' in de *Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant beghinnende van Adams tiden tot die geboorte ons heren Jhesu voertgaende tot den iare M. CCCCC. ende XVII*; sedert het midden van de achttiende eeuw is de kroniek *Divisiechroniek* genoemd naar de indeling in 32 'divisien ofte delen'.
 - 19 *Cronycke*, f. 165v.
 - 20 *Ibidem*.
 - 21 *Ibidem*, f. 166r.
 - 22 *Ibidem*, f. 49, capittel 28 van de tweede divisie.
 - 23 Over de laat-middeleeuwse cultus der negen dapperen, 'les neuf preux', zie: Huizinga, *Herfsttij*, 64.

- 24 Cronycke, ff. 65v-78r.
- 25 *Ibidem*, f. 65v.
- 26 *Ibidem*, ff. 73-75.
- 27 *Ibidem*, f. 77v.
- 28 *Ibidem*, f. 168r.
- 29 *Ibidem*, f. 169.
- 30 *Ibidem*, f. 195v.
- 31 *Ibidem*, f. 202v.
- 32 *Ibidem*, ff. 203v en 204r.
- 33 *Ibidem*, f. 206v.
- 34 *Ibidem*, Prologe.
- 35 *Ibidem*, ff. 93-95 en f. 218.
- 36 *Ibidem*, f. 182r. Voor het begrip *majestas* zie: P.H.D. Leupen, *Philip of Leyden. A fourteenth century jurist* (Den Haag en Zwolle, 1981) 180 e.v.
- 37 Huizinga, *Herfsttij*, 80-81.
- 38 *Ibidem*, 59.
- 39 Cronycke, Prologe.
- 40 In: A.G. Dickens, *Courts of Europe* (Londen, 1977).
- 41 Huizinga, *Herfsttij*, 321, 104, 36, 80.
- 42 *Ibidem*, 263-264.
- 43 Cronycke, f. 287.
- 44 Huizinga, *Herfsttij*, 321; Cronycke f. 287v.
- 45 Cronycke, f. 372r.
- 46 *Ibidem*, f. 423v.
- 47 *Ibidem*, f. 92v en 432v.
- 48 *Ibidem*, f. 199v.
- 49 *Ibidem*, f. 318r.
- 50 *Ibidem*, f. 372.
- 51 N. Elias, *Ueber den Prozess der Zivilisation* (Frankfurt am Main, 1976) I, 110-174: 'Ueber das Verhalten beim Essen'.
- 52 Huizinga, *Herfsttij*, o.a. 36, 86, 130.
- 53 Cronycke, ff. 339-340.
- 54 A.G. Jongkees, 'Trier 1473' in: *Spiegel Historiae VIII* (1973) 551-557.
- 55 A.G. Jongkees, *Het koninkrijk Friesland in de vijftiende eeuw* (Groningen, 1946).
- 56 Cronycke, ff. 339-340: capittel 53 van de dertigste divisie.
- 57 Huizinga, *Herfsttij*, 82-86.
- 58 Cronycke, f. 340r.
- 59 Aurelius' *Marias*, geschreven in de jaren 1490 tot 1497, is gedeeltelijk bewaard in Deventer athenaeumbibliotheek HS I. 31.
- 60 Cronycke, f. 317r.
- 61 *Ibidem*, f. 383r.
- 62 *Ibidem*, f. 373v.
- 63 *Ibidem*, f. 340r.
- 64 *Ibidem*.